

Peter Ondrejko*vič: Porozumenie a vysvetlenie v spoločenskovednom výskume. Brno: Paido, 2016, 122 s.*

V loňském roce vyšla v brněnském nakladatelství Paido monografie profesora PhDr. Petera Ondrejko*viče*, DrSc., zabývající se filosofickými a teoreticko-metodologickými aspekty porozumění a vysvětlení ve výzkumech z oblasti společenských věd. Autor publikace má na svém literárním kontě množství titulů. Kromě metodologie společenskovedních výzkumů se zabývá oblastmi kriminologie, sociální patologie, sociologie výchovy, sociologie mládeže a novodobých sociálních teorií. Působil jako profesor na řadě slovenských a českých univerzit, např. na katedře sociologie Filozofické fakulty Univerzity Konstantína Filozofa v Nitře, a rovněž jako předseda výboru Slovenské společnosti pro kriminologii.

Stodvaadvacetistránková monografie ve žlutočerném papírovém přebalu je psána v rodném jazyce autora – slovenštině. Navazuje na jeho předešlé publikace – *Úvod do metodológie spoločenskovedného výskumu* (2007) a *Úvod do metodológie sociálnych vied* (2005, 2006) – které zároveň rozšiřuje. Jak autor upozorňuje, kniha předpokládá jistou orientaci čtenářů v teorii vědy a ve výzkumné metodologii. Adresuje ji proto zejména pracovníkům ve vědě a výzkumu, akademickým pracovníkům, studentům vyššího stupně společenskovedních oborů a doktorandům, případně širší odborné veřejnosti se zájmem o vědecké bádání.

Monografie začíná předmluvou, v níž se Ondrejko*vič* odvolává na nositele Nobelovy ceny za ekonomii, psychologa D. Kahnemana, a jeho myšlenku, že máme sklony nadhodnocovat naše porozumění světu a podhodnocovat roli náhody v událostech. Dále zdůrazňuje, že povaha sociologie je teoreticko-empirická, což z hlediska komplexního porozumění a vysvětlení výsledků výzkumů značí nutnost vnímat kvantitativní a kvalitativní metodologii jako vzájemně se doplňující principy. Abychom mohli oba dva přístupy erudovaně používat a předávat tak seriózní výsledky výzkumů širší veřejnosti, je třeba jim porozumět jakožto sociálním a psychologickým procesům.

První kapitola nazvaná *Miesto interpretácie v strategii kvantitatívnych výskumov v spoločenských vedách* upozorňuje, že postup výzkumníků ve společenských vědách musí být v mnoha oblastech odlišný od postupu badatelů v přírodních vědách, aby nedocházelo k oboustranným zjednodušením. Stejně tak není postup v kvantitativním a kvalitativním výzkumu ve společenských vědách založen na stejných principech. V případě kvantitativního výzkumu, který je pro monografii stěžejní, je třeba dodržet těchto deset kroků: formulovat problém, shromáždit relevantní literaturu, formulovat hypotézy, vybrat vhodné metody a techniky výzkumu, udělat předvýzkum, v jehož rámci se ověří výzkumné nástroje a hypotézy, určit výběrový soubor, následně posbírat data v terénu, zpracovat je, interpretovat a vysvětlit výzkumná zjištění (což je hlavním tématem této publikace) a na závěr provést zhodnocení celého výzkumu. Právě u devátého bodu autor upozorňuje, že neexistuje všeobecně platný vědecký přístup, který by byl univerzálně použitelný na všech úrovních interpretace vědecko-výzkumných výsledků, nezávisle na předmětu dané vědy.

V další části se autor zabývá otázkami pravdy, pravdivosti a skutečnosti (reality). Vychází zde z tvrzení, že oblast metodologie výzkumu včetně interpretace je založena na otázce vědecké pravdy. Pravdu považuje za základní hodnotu lidského poznání, jehož součástí je také věda. Předkládá čtenáři stručný popis nejrůznějších teorií pravdy, k jejichž dobrému pochopení je vzhledem ke komplikovanosti výkladu potřeba mít filosoficko-logické základy. Stejně nároky na plné pochopení obsahu klade i kapitola následující. V ní autor rozebírá teorii vědy a teorii reálné vědy. Upozorňuje, že spolehlivost vědeckých teorií je založena na důvěře v jejich pravdivost, vycházející ze zkušenosti. Teorie vědy může posloužit jak v prvotní fázi společenskovedního výzkumu, kdy se zpřesňují pojmy (explikace), tak v závěrečné fázi během interpretace poznatků.

Klíčovou a nejrozsáhlejší částí monografie je pátá kapitola s názvem *Vysvetlenie a porozumenie*. Autor si zde klade otázku, zda jsou cíle výzkumného procesu v podobě vysvětlení a porozumění odlišné či komplementární. Spor

dualismu mezi vysvětlením a porozuměním se v sociologii vyskytuje prakticky od jejího vzniku, například v díle Maxe Webera, jenž se pokouší tento rozpor překonat zdůrazňováním komplementarity těchto konceptů. Weber tvrdí, že je důležité hledat nejen kauzální vysvětlení sociálních jevů, ale rovněž se zajímat o individuální motivace lidského konání.

Pojem vysvětlení je Ondrejковиčem definován jako hledání a nacházení příčin sociálních jevů, událostí a procesů, ale také podstatných okolností a souvislostí, které tyto jevy provázejí. Konstatuje, že cílem je, aby se pojmy díky vysvětlení staly co nejsrozumitelnější, a to i za cenu přípustného zjednodušení daného konvencí. Vědecké vysvětlení považuje za relaci *sui generis*, za aplikaci vědy, která se využívá k naplnění lidské touhy po poznání. Smyslem vysvětlení je úsilí o pravdu a o nejvyšší dobro.

Autor uvádí několik forem vysvětlení: kauzální (hledání příčin souvislostí mezi jevy), dispoziční (vysvětlení chování objektu výzkumného zájmu pomocí dispozic, které jsou mu připisovány), genetické (vysvětlení skutečnosti je stupňovitě, tvoří vysvětlující řetěz), intencionální (vysvětlení pomocí motivace, intence, cílů a vůle aktérů), neúplné (hypotetické, parciální, vysvětlení s implicitními zákony či vysvětlení s pomocí statisticky relevantních faktorů), vysvětlení jako teorie vztahující se k otázce proč (požadavek na určitý druh informace).

Koncept porozumění je klíčový pro interpretativní vědy včetně sociologie. Lze jej obecně charakterizovat jako obsahové pochopení stavu věci, které nespočívá pouze v tom, vzít něco na vědomí, ale také v intelektuálním vnímání souvislostí, v nichž se stav věci nachází. Na rozdíl od vysvětlení je porozumění odhalováním významu či smyslu sociálních jevů, událostí, situací a procesů. Porozumění můžeme též chápat jako celostní vědění, jehož dosáhneme bezprostředním prožíváním a chápáním (rozumovým i emočním). V tomto případě nastupuje umění vzhledu a vcítění se do života zkoumaných objektů, kterým chceme porozumět. Takové porozumění je závislé na kultuře, vzdělání a intelektu výzkumníka. Pro porozumění je nezbytný jazyk. Výzkumník poznane sociální jevy interpretuje prostřednictvím řeči. K interpretaci pak

přirozeně náleží kontext, kdy zasazujeme sociální jevy do širších souvislostí. K empirickému dokreslení problematiky porozumění Ondrejковиč připojil několik stránek textu obsahujících přímé citace odpovědí pracovníků působících v humanitní sféře na otázku, co si představují pod pojmem porozumění. Jejich odpovědi byly velmi rozličné.

V další části se autor zabírá souvislostmi vysvětlení a porozumění. Zamýšlí se nad jejich vztahem, zda vysvětlení ovlivňuje porozumění, či naopak. Podle mnohých autorů se oba procesy ovlivňují vzájemně. Jak vysvětlení, tak porozumění představují významný tvořivý prvek kvantitativního i kvalitativního výzkumu, který je obohacen o invenci výzkumníka. Ani jeden z těchto dvou postupů není možné standardizovat, jelikož jsou závislé jednak na dostupnosti dat, jednak na zručnosti, pohotovosti a zkušenosti výzkumníka. Základem vysvětlení a porozumění je vzdělání, jež podle odkazu autora na sociologa Jana Kellera již není garancí společenského vzestupu.

Ondrejковиč se dále zamýšlí nad místem hodnocení ve společenskovědním výzkumu. Zmiňuje přetrvávající spor mezi vědci o tom, jaký mají badatelovy hodnoty vliv na činnosti spojené s přípravou a realizací vědeckého výzkumu a s interpretací jeho výsledků. Připomíná pozici hodnotové neutrality Maxe Webera v tomto sporu, nicméně Weber přiznává, že hodnocení se zcela vyhnout nejde (již samotný výběr výzkumné otázky je hodnocením, také sociální vědec je součástí společnosti, kterou zkoumá). Naopak zastánci „frankfurtské školy“ (T. W. Adorno, J. Habermas), stejně jako Michel Foucault tvrdí, že do vědy hodnocení patří a tvoří její neodmyslitelnou součást. Podle autora v současnosti ztrácí spor o dualismus subjektivistických a objektivistických přístupů ve společenských vědách na relevanci kvůli multiparadigmaticitě sociologie a komplementaritě výzkumných metod.

V šesté kapitole Ondrejковиč rozebírá teorii interpretace. Konstatuje, že interpretace je nutně spojena s jazykovým či písemným projevem. Poukazuje na mnohost definic interpretace, stejně jako na skutečnost, že neexistují jednou provždy platné interpretace. Lze však

rozlišit interpretace horší a lepší, přesnější a méně přesné, pravdivější a méně pravdivé, hlubší a povrchnější. Při interpretaci výsledků výzkumu je důležitá argumentace, tedy zdůvodnění pravdivosti daných tvrzení. Ovšem ani u sebelépe koncipovaného výzkumu kvantitativní i kvalitativní povahy nelze dogmaticky tvrdit, že naše výsledky a jejich interpretace představují neomylný pokrok.

V poslední části knihy se autor zabývá tématy fenomenologie a vysvětlování. Fenomenologie se ve společenských vědách často zřídka jakéhokoli vysvětlování a spokojuje se s konstatováním faktů, s popisem lidského chování a jeho významu. Ondřejkovič zdůrazňuje, že vydávat deskripci za fenomenologii znamená vlastně likvidaci vědy a vědeckého poznání. Fenomenologický výzkum není možný bez chápání a vysvětlování, bez odhalování a připisování skrytého významu.

V závěru monografie autor upozorňuje, že je potřeba věnovat více pozornosti finalizaci společenskovědních výzkumů a nezapomínat, že v této fázi spočívá řada doposud skrytých aspektů, zejména v oblasti vysvětlování a porozumění při interpretaci výsledků.

Nutno konstatovat, že kniha nadchne zejména čtenáře se smyslem pro teoreticko-filosofický náhled na sociální realitu a se zájmem o vědeckou teorii. Pro čtenáře praktičtějšího založení bude patrně četba o něco komplikovanější a v některých pasážích méně srozumitelná. Jistou pomůckou může být slovník pojmů v příloze. Monografii lze proto doporučit zejména prvnímú výše zmíněnému druhu zájemců, kteří si díky ní rozšíří teoreticko-metodologické obzory.

Blanka Jirkovská

DOI: 10.14712/23363525.2017.43

Jiří Šubrt a kol.: *Soudobá sociologie V (Teorie sociální změny)*. Praha: Karolinum, 2013, 443 s.

V roce 2013 vyšel již jako pátý v pořadí další díl publikace *Soudobá sociologie*, jejímž editorem je Jiří Šubrt. Jak název napovídá,

monografie obsahuje kapitoly, které se věnují různým teoretickým přístupům ke koncepci sociální změny. *Soudobá sociologie* vychází již od roku 2006 a v minulosti se zabývala velikány světové sociologie nebo významnými sociologickými teoriemi, pátý díl pokračuje v tomto trendu a vybírá si teorii sociální změny jako zastřešující téma.

Celá série započala publikací, která se věnovala hlavně velkým jménům z oboru sociologie. Stala se jakýmsi úvodem do tohoto světa a nabídla autory i teorie, jež ovlivnily podobu celé této vědy až do současnosti. Druhý díl (vyšel v roce 2008) pak nabídl vhléd do teorií sociální struktury a sociálního jednání a pojednával o velice komplikovaném vztahu těchto dvou konceptů v sociologickém myšlení. Vzápětí se objevil třetí díl, který se posunul více do přítomnosti a nabídl čtenáři přehled aktuálních procesů v současné společnosti. Zařadil se tak mezi další publikace podobného charakteru, které vyšly v českém jazyce, jako například kniha Miloslava Petruska *Společnosti pozdní doby* z roku 2006. Čtvrtá publikace v řadě se věnuje každodennímu životu a upozorňuje, jak jej pojímá sociologie. V tomto případě se jedná o směsici textů vzdálených více či méně. Editor Jiří Šubrt postupně pouští od důrazu na to, že se jedná o učebnicové texty určené především studentům sociologie a dalším zájemcům o ni. Dává to smysl, když vezmeme v úvahu, že s každým dalším dílem je věnována pozornost stále více a více podrobnostem, tudíž čtenář je již seznámen se základy.

Pátý díl pak čtenáři nabízí různé úhly pohledu na problematiku sociální změny a v rámci celkem čtrnácti kapitol se zabývá například evoluční teorií, problematikou moci, formováním států nebo teorií modernizace. Editor Jiří Šubrt do svého týmu zařadil mladší autory, kteří však nejsou žádnými nováčky. Ne všichni z nich jako svůj hlavní obor uvádějí sociologii, nicméně to dokazuje, že teorie sociální změny je interdisciplinární a je potřeba propojit sociologii s vědami, jako je například kulturní antropologie. Editor a autor první kapitoly na tento problém sám naráží, když říká, že „sociologie dnes nazrála do situace, která volá po nových přístupech k formulování teorie sociální změny“ (s. 32). Hovoří

dokonce o stagnaci sociologie jako vědy samotné, hledající řešení i „mimo tradiční domény sociologie“ (s. 32). Přestože editor jako své spolupracovníky vybral vědce, kteří se ne vždy plně věnují sociologii, nenalezneme nikoho, kdo by nepocházel z oboru, který je sociologii velmi blízký. Ačkoliv v závěru své kapitoly hovoří o tom, že dnešní sociologie v rámci hledání nových přístupů může propojovat své koncepty například s těmi, jež vznikly v rámci přírodovědných disciplín, nečiní tak. Je jasné, že publikace nemá za cíl přinášet nové koncepty v rámci teorie sociální změny, ale spíše nabízet čtenáři již existující, bylo by ale zajímavé oslovit autora z oboru přírodních věd.

Ve své kapitole shrnující teorii sociální změny staví Šubrt do protikladu argumenty historické vědy a sociologie v náhledu na to, zda je vůbec možné sociální změnu popsat. Mezi hlavními argumenty zdůrazňuje zejména tezi, že historické události vznikly v jedinečných podmínkách a nelze je tedy zobecňovat, nebo také přílišnou komplexitu změny, kvůli níž není možné zachytit všechny její faktory a vlivy. Tyto argumenty nevyvrací, což by ani vzhledem k rozsahu kapitoly nebylo možné, ale shrnuje, že sociologie to viděla vždy jinak a považovala historický pohled za příliš úzký. Jako důkazy přináší přístupy „otců zakladatelů“ sociologie, jako byl Auguste Comte, Karl Marx, Max Weber či Émile Durkheim, kteří se sociální změně věnovali. Samozřejmě nezapomíná v rámci svého následného výkladu o tom, jak se téma sociální změny v sociologii objevovalo a zase ztrácelo, na Norberta Eliase, jehož významu se dlouhodobě věnuje.

Nakonec přichází s vlastní typologií teorie sociální změny. Mluví o teorii cyklického vývoje, kde je sledován vývoj v kruhu, teorii zlomu, kde je brán v potaz prvek diskontinuity, a jako třetí typ uvádí teorii lineárního vývoje spojenou s představou evoluce.

Za zmínku stojí rozhodně kapitola Palo Fabuše *Proměna časovosti v historii a dnes*, která – jak název jasně říká – shrnuje různé teorie pojetí času. Jak sám autor uvádí, s časem se v sociologii „pracovalo nanejvýš nedostatečným způsobem“ (s. 206), ačkoliv je čas klíčový pro sociální život. Shrnuje pak, jak byl v minulosti čas vnímán v chronologické posloupnosti vývoje

lidstva. Začíná nejstaršími a předkřesťanskými kulturami, které vnímaly čas hlavně cyklicky jako opakující se události. V tomto smyslu uvádí například teorie Clauda Lévi-Strausse, jenž se předmoderním kulturám věnoval. Fabuš přechází z prehistorických kultur k vnímání času ve středověku a tomu, jak ho ovlivnilo křesťanství, věnuje se také osvícenství a době po něm, kdy se objevují teorie Karla Marxe či Maxe Webera. Autor pak nabízí definici některých moderních autorů, jako je Zygmunt Bauman či Anthony Giddens, kteří právě změnu v pojmání časovosti považují za definiční aspekt rozdílu mezi moderními a předmoderními společnostmi. V moderních společnostech se jedním z hlavních symbolů stala rychlost. Postupně se dostává až do současnosti, kde je čas individualizován a fragmentován. Jeho nekontrolovatelnost je znakem současné doby a přichází po víře v jeho neměnitelnost a ovladatelnost, která se rozplynula v deziluzi.

Další kapitoly nám například poskytují přehled vývoje evolučních teorií, kde se právě uplatňuje již zmíněné spojení přírodních a humanitních věd. Autoři minulí i současní se snažili najít souvislost mezi evolucí genů a kultury. Tato kapitola, napsaná Martinem Soukupem, obsahuje i shrnutí popsanych teorií, což není v této publikaci obvyklé. Podobný styl výkladu najdeme už jen u Arnošta Veselého, který se zaměřuje na přístupy k analýze sociální změny. Je to škoda, protože kniha, ačkoliv rozhodně není popularizační a je určena spíše odborné veřejnosti, u níž se předpokládají jisté vědomosti, by mohla tímto způsobem získat na přehlednosti. Arnošt Veselý prosazuje longitudinální design výzkumu pro analýzu sociální změny navzdory všem jeho omezením, jako je nákladnost nebo únava respondentů, kteří mohou z výzkumu vypadnout. Upozorňuje také, že pro takový typ výzkumu není v České republice zatím příliš dobré prostředí, proto se zatím uskutečnil jen jeden projekt v takovém rozsahu, jaký by byl vhodný.

Ve své kapitole *Dynamika sociokulturní změny* vypichuje Václav Soukup pojem kultura, rozebírá její evoluci a to, jakým způsobem je možné na ni nahlížet. Zmínuje i v současné době velice aktuální téma, jako je propojování

kultur, což může být velice zajímavé také pro laické čtenáře vzhledem k současným diskuzím spojeným s příchodem zástupců jiných kultur do Evropy. Popisuje, jak se mohou kultury v důsledku kontaktů mezi sebou a zároveň inovacemi v rámci jedné z nich propojit a vytvořit sociokulturní změnu; hovoří také o tom, kdy se takovéto procesy v minulosti odehrály.

Jak upozorňuje Vojtěch Prokeš v příspěvku *Teorie moci v soudobé sociologii: od aktéra ke struktuře*, jedna kapitola rozhodně neposkytuje dostatek prostoru k tomu, aby mohla obsáhnout jednotlivé sociologické teorie zabývající se mocí dopodrobna. Zaměřuje se proto spíše na podobnosti a rozdíly těchto teorií. Komparuje teorie mající počátek u definice moci podle Maxe Webera a zaměřující se hlavně na aktéry a takové teorie, které do svých konceptů zahrnují i vliv struktury.

V další části s názvem *Formování států: Čtyři teoretické tradice a jejich vztah k sociální změně* autor Jan Kalenda sleduje dvě linie teorií o formování států. Jedna z nich chápe toto formování jako součást sociální změny, druhá vidí tento proces jako klíčový pro ovlivnění změny.

Tématem národní identity se v dalším příspěvku zabývá Zuzana Kubišová a chce čtenářům představit náhled na tuto problematiku podle etnosymbolického paradigmatu, jež je – jak upozorňuje – v českém prostředí trochu přehlížené a neexistuje překlad, ani česky psané ucelené představení tohoto směru.

Na individualismus se zaměřuje Helena Kubátová a popisuje, jak jej studovali a vnímali vybraní sociologové. Dochází k závěru, že vlivem individualizace se legitimita společenského uspořádání odvozovala nejprve z náboženství, později politické sféry a v postmoderní společnosti ze sféry ekonomické. V současnosti, kdy jedinec sleduje hlavně vlastní zájmy, se právě náboženství i politika stávají objektem tržní ekonomiky. Upozorňuje pak na to, že do této doby využívaná zastupitelská demokracie se ocitá v krizi důvěry a – jak autorka predikuje – možná se vyvine v tzv. privatizovanou tržní demokracii.

Na sociální změnu z pohledu modernizační teorie se pak dívá Karel Černý. Provází čtenáře různými obdobími sociologie, aby ukázal, jak je usilováno o to, aby tato teorie, v minulosti

kritizovaná kvůli nesouladu se skutečností, byla revidována. Tím otevírá prostor pro Karla Hanuše a jeho kapitolu *Teorie závislosti v díle Andre Gundera Franka a Fernanda Henrique Cardosa*. Teorie závislosti s teorií modernizace souvisí, protože se proti ní vymezovala. Hanuš si je vědom, že tento přístup není v českém prostředí příliš znám. Díky úzkému pojetí tématu má ovšem prostor pro to, aby mohl zacházet do větších podrobností, a nabízí čtenáři také společenský kontext prostředí Latinské Ameriky, kde teorie vznikla.

Jako jedno z velkých témat, kterým se tato kolektivní monografie věnuje, nesměla zůstat opomenuta globalizace. Její pojetí v sociologii studuje Oleg Suša, u něhož se projevuje jeho zaměření na kritické zkoumání nerovností v nadnárodním prostředí, jemuž se věnuje ve Filozofickém ústavu AV ČR, a upozorňuje na rizika tzv. kasinového kapitalismu.

Snahu o představení ne příliš známých konceptů naplňuje i předposlední kapitola Petra Vidomuse, rozebírající kontrahnutí, jež se snaží zastavit sociální změnu. Kromě jejich vývoje a vývoje jejich studia upozorňuje také na místa, která jsou podle něj v rámci sociologického výzkumu nedostatečně sledovaná.

Většina kapitol knihy mluví o různých typech teorie sociální změny, jak je popsal Jiří Šubrt na začátku. Svou první kapitolou poskytl čtenáři jakési zastřešení. Jiří Šubrt a kolektiv autorů se postupně v rámci edice knih o soudobé sociologii snaží oprostit od velkých jmen a zakladatelů sociologie, s nimiž začínali. Takový úkol je ovšem velice obtížný, protože při sledování vývoje teorií je vždy potřeba vrátit se na začátek. Většina kapitol tak ve velké míře obsahuje myšlenky velkých autorů. Zároveň takových, kteří jsou v českém prostředí celkem známí. Lidé, jako Ernest Gellner, Michel Foucault, Jurgen Habermas nebo již zmiňovaný Claude Lévi-Strauss, jsou stálicemi v sociologických textech. Jedním z cílů publikace, naznačených na jejím počátku, je ukázat čtenáři teorie a autory, kteří nejsou v českém prostředí příliš známí. Občas se tak pro čtenáře, který již některé znalosti sociologie má a kterému je tato publikace určena, mohou části kapitol stát opakováním známých informací. Přesto se autoři s tímto

nelehkým úkolem vyrovnali celkem dobře, když během výkladu postupně opouštěli tato slavná jména. To dokazuje i velká převaha cizojazyčné literatury téměř u všech kapitol. V tomto směru selhává snad jen jediná – zabývající se individualismem, kde v seznamu nalezneme hlavně do češtiny přeložená díla. Nicméně se rozhodně nejedná o pravidlo.

Publikace je velice zdařilým vhladem do teorie sociální změny a přináší srozumitelnou formou různé náhledy na tuto teorii a splňuje cíle, jež si sama vytyčila. Je zaměřena spíše na velká témata, jako je globalizace či národní identita. Nicméně edici Soudobá sociologie završuje šestý svazek věnující se specializacím sociologického bádání a zaměřuje se například na města, kriminologii či právo ze sociologického pohledu. Tím je celá série uzavřena. Pátý díl série je nicméně nejspíš nejvíce přínosný pro – v Česku ještě trochu nový – obor historické sociologie. Téma sociální změny je totiž pro tento obor klíčové. Ani jedné kapitole se nestalo, že by zamrzla v minulosti, nebo naopak utíkala do přítomnosti. Všechny zdůrazňují to, že koncepty, o nichž pojednávají, jsou součástí dlouhodobých a komplexních procesů, na něž se během doby nahlíželo různými úhly pohledu, což dokazuje i množství existujících teorií, které autoři této kolektivní monografie postupně představují. Editor knihy Jiří Šubrt působí jako vedoucí Pracoviště historické sociologie na FHS UK, není tedy divu, že to mělo na celou knihu velký vliv.

Jana Vitíková

DOI: 10.14712/23363525.2017.44

Petra Kavrečič: Turizem v Avstrijskem primorju. Zdravilišča, kopališča in kraške jame (1819–1914). Založba Univerze na Primorskem: Koper, 2015, 376 s.

Univerzitou ve slovinském Kopru vydaná kniha mladé slovinské historičky Petry Kavrečič je upravenou disertační prací autorky, obhájené na této univerzitě. Již při četbě její disertační práce bylo zřejmé, že se jedná o zdařilé dílo, založené na systematickém studiu

pramenů i odborné historické literatury, které by si zasloužilo zpřístupnění širšímu okruhu čtenářů. Rozhodnutí koperské univerzity vydat disertační práci v podobě monografie lze tedy více než uvítat.

Oblast historie cestovního ruchu se v posledních desetiletích dostává do zorného pole slovinských historiků, stalo se tak o něco dříve než v české historiografii, pro kterou mohou být slovinské práce stále inspirující z celé řady důvodů. Na prvním místě je žádoucí poukázat na zdařile zpracovanou a teoreticko-metodologicky pevně ukotvenou kapitolu *Zgodovina turizma* [Historie cestovního ruchu]. Autorka zasazuje cestovní ruch do širších ekonomicko-sociálních souvislostí modernizace evropské společnosti, jejímž je cestovní ruch neodmyslitelným znakem. Výklad je založen na přehledné znalosti dosavadní evropské historické literatury ke zkoumanému tématu. Velmi přehledně je zpracována podkapitola *Dejavniki in stalnice razvoja modernega turizma* [Faktory a danosti rozvoje moderního cestovního ruchu], kde autorka na základě dosavadního studia shrnuje jednotlivé činitele přispívající k rozvoji cestovního ruchu a vytvářející motivaci pro obyvatelstvo k cestování bez jasně daného cíle a účelu.

Další inspiraci pro českou historiografii představuje již samo geografické zaměření recenzované knihy. Oblast tzv. rakouské riviéry, spojené se severní částí jadranského pobřeží patřící rakouské části habsburské monarchie, byla místem dobře dostupným i pro české turisty. Přitažlivost jadranského pobřeží pro českého turistu měla minimálně dvě hlavní dimenze, jednak geografickou a administrativní blízkost (jednalo se o území jednoho státu) a současně i blízkost etnickou a jazykovou. Sledování historie vývoje cestovního ruchu v oblasti severního Jadranu je tak pro českou historiografii žádoucí i v rovině zkoumání rozvoje českého cestovního ruchu. Ačkoli můžeme z tohoto pohledu autorce částečně vytknout, že se českými vlivy zabývala jen okrajově, musíme současně přiznat, že turisté z českých zemí zajisté neudávali směr celému rozvoji cestovního ruchu regionu. V rámci korektnosti je však nutné též zdůraznit, že autorka se specifiky české turistické návštěvnosti

regionu zabývala v časopiseckých studiích,¹ rozhodně tak tato otázka nestála mimo zorné pole jejího badatelského záběru.

Vlastní jádro recenzované monografie tvoří druhá kapitola *Avstrijsko primorje: začetki in razvoj modernega turizma* [Rakouské přímoří: počátky a rozvoj moderního cestovního ruchu]. Kapitola je, jak již sám název monografie napovídá, rozdělena na tři části věnované jednotlivých formám cestovního ruchu, který se v Rakouském přímoří rozvíjel. Na několika úvodních stranách této kapitoly autorka vymezuje vývoj správní organizace a geografického vymezení Rakouského přímoří, které bylo známo i pod názvem Rakouská riviéra. Přehledně autorka vysvětluje, že oblast Rakouského přímoří mohla z pohledu cestovního ruchu nabídnout více než jen mořské pobřeží.

Zkoumání vývoje lázeňství je věnována podkapitola *Toplice sv. Štefan* [Lázně sv. Štefan]. Na příkladu lázní sv. Štefan je nastíněn vývoj lázeňství v regionu. V případě lázní sv. Štefana se jedná o lázně s regionálním významem (srovnej tabulky s. 99 a násl.), které mohou jen stěží konkurovat jiným významným lázním monarchie. Autorka si je této skutečnosti vědoma, což je zřejmé i z rozsahu celé podkapitoly.

Následující podkapitola výstižně pojmenovaná *Na morju* [U moře] je zaměřena na hlavní specifiku tohoto regionu z pohledu cestovního ruchu. Jednalo se v zásadě o nejlépe dopravně dostupnou oblast habsburské monarchie (Předlitavska), která mohla poskytnout moře, pláže a vše, co s nimi bylo spojeno. Skutečnost, že přímořský cestovní ruch byl pro celý region stěžejní, naznačuje i celkový rozsah, kdy se jedná o nejdelsí podkapitulu (s. 103–223). Na příkladu tří přímořských letovisek Opatije, Grada (Gradež) a Portorože autorka podrobně líčí vývoj turistického zpřístupňování a rozvoj vybraných míst. Volbu letovisek je možné označit jako

zdařilou a výstižně zastupující celou zkoumanou oblast. Opatije představovala nejvýznamnější „mořské lázně“ habsburské monarchie. Oblast Grada ležícího v těsné blízkosti Terstu se stala jakýmsi symbolem se svými písčitými plážemi vhodnými i pro dětské návštěvníky. Portorož zastupuje letovisko, které se jako jediné nachází na území dnešního Slovinska. Návštěvnost Portorože sice ve srovnání s oběma shora uvedenými letovisky sice zaostává, ale na druhou stranu byla doporučována hostům toužícím po větším klidu. Portorož ležící v zátoce byla obklopena přírodou a chráněna proti větrům. Již v dobových průvodcích bylo vyzdvižováno klima a větší léčebné účinky slanější vody. Nedostatkem bylo svažitě a kamenitě pobřeží. Část sledující Portorož je nejobsažnější a vývoj místa je vyložen velmi podrobně. Výklad je doplněn nejen přehlednými statistickými tabulkami, ale i dobovými pohlednicemi a fotografiemi zdůrazňující plastičnost celého textu. Poněkud stranou zájmu autorky zůstala oblast kapitálového pronikání podnikatelů z různých koutů monarchie do „podnikání v cestovním ruchu“ ve sledovaných letoviscích. Je to trochu škoda, neboť právě přítomnost podnikatelů a služeb spojených s určitou národní skupinou lákala její příslušníky k návštěvě určitých míst, neboť turista nebyl zatím zvyklý experimentovat a chtěl stravu a služby, na které byl zvyklý z domova. Zajímavé by tak bylo sledovat více i stranu nabídky služeb.

Poslední podkapitola nesoucí název *Pod zemljo* [Pod zemí] sleduje vývoj krasové turistiky. Na více než 50 stranách textu autorka opět na příkladu tří jeskyň Vilenica, Škocjanske jame, a Postojnske jame přibližuje vývoj krasové turistiky. Je zřejmé, že krasové bohatství bylo prvním magnetem pro turisty přicházející již od osvětské doby do těchto končin.

Monografie je zpracována na širokém pramenném základě. Podnětné je to nejen z metodologického hlediska, kdy právě pramenný základ odrážející i regionální a ideová specifika zvyšuje plastičnost výkladu a umožňují pevněji podložit závěry, ale i z obsahového hlediska textu. Autorka podrobně prošla regionální slovinské, italské i chorvatské archivy ve sledované oblasti. Stranou její pozornosti nezůstal ani Arhiv Republike Slovenije. Ačkoli je to

¹ Kavrečič, Petra – Klabjan, Borut. „Na nelepše morje na svetu, na Jadran.“ *Procesi turističnega razvoja severnega Jadrana pred prvo svetovno vojno in po njej: primer Češke in Českoslovaške. Acta historica* 18 (1–2) 2010: 175–206; tíž [2007]. „U Medulina ima mnoga Čeha na kupanju.“ *Czech tourism in the upper Adriatic before and after the First World War. Slovanské historické studie* 32: 91–102.

s ohledem na skutečnost, že text vznikl jako disertační práce pochopitelné, bylo by zajisté žádoucí podniknout i sondu do vídeňského státního archivu, kde by si pozornost zasloužily zvláště fondy centrálních rakouských (předlitavských) úřadů. Dále autorka využila tištěné prameny a dobová periodika. Pramenný výzkum byl doplněn studiem adekvátní odborné historické literatury ke zkoumanému tématu. Pro snazší orientaci v textu je na závěr připojen jmenový rejstřík. Za zdůraznění stojí i příloha obsahující další podrobné statistické údaje o návštěvnosti jednotlivých turisticky atraktivních míst analyzovaných v monografii.

Kniha je doplněna obsažným anglickým resumé (s. 329–342), které vystihuje podstatu textu a snad více zpřístupní autorčiny závěry i čtenáři, pro něhož by slovinský jazyk mohl představovat nějakou zásadní bariéru. Čtenáře, který se rozhodne pro slovinský originál, zajisté potěší čtivá forma zpracování. Věřím, že kniha najde své uplatnění nejen v širší čtenářské obci, ale zvláště v obci historiků věnujících se problematice dějin cestovního ruchu a v neposlední řadě i mezi studenty řady oborů od historie až po vlastní cestovní ruch.

Jan Štemberk

DOI: 10.14712/23363525.2017.45

Břetislav Tureček: *Blízký východ nad propastí*. Praha: Knížní klub, 2016, 280 s.

„Tak jako v revolučním Egyptě jsem nebyl ve střehu asi nikdy ve svém profesním životě. Chování tálibánců, minová pole, nebezpečí při pobytu v Gaze, sledování iránskými tajnými, to vše má nějaká pravidla. To, co se dělo na přelomu ledna a února 2011 v egyptské metropoli, ale nemělo pravidla žádná“ (s. 114). Tímto způsobem shrnuje Břetislav Tureček, autor knihy *Blízký východ nad propastí*, své dramatické zkušenosti z novinářského pokrývání egyptské revoluce. Zároveň však může jít i o stěžejní metaforu celé knihy. Ta totiž barvitě popisuje a z různých stran analyzuje současný vývoj blízkovýchodního regionu, který jako by se přestal řídit dosavadními pravidly a zavedenými konstantami

a stal se naprosto nepředvídatelným a nepochopitelným rébusem. Výsledkem je natolik rychlá eskalace konfliktů a uprchlictví, že se v dění na Blízkém východě přestáváme orientovat.

V tomto chaosu se však Břetislav Tureček snaží najít nějaký řád, když hledá historické příčiny současné imploze celých států a společností, jež Blízký východ postrkují nad pomyslnou propast. Hlavní koordináty jsou přítom v Turečkově dramatickém příběhu roky 1914 (vstup Osmanské říše do první světové války a její rozpad), 1979 (invaze SSSR do Afghánistánu), 2003 (invaze USA do Iráku) a 2011 (začátek tzv. arabského jara). Zánovně je pak sice kniha stejně jako tři předchozí autorovy bestsellery reportážní, hlavní strategií výkladu je však zpochybnování jednostranných klišé a zároveň systematická historická kontextualizace současného chaotického hemžení. Kromě toho je Turečkův příběh okořeněn i dílčími (více či méně implicitními) teoriemi středního dosahu; například o vztahu mezi zahraniční okupací a terorismem, o vztahu mezi autoritářskými režimy a politickým násilím nebo konceptem o negativních nezamýšlených důsledcích našeho minulého jednání, které nás dnes v regionu Blízkého východu v četných bumerangových efektech dohánějí.

Jako klíčová událost studené války se v Turečkově příběhu jeví sovětská okupace Afghánistánu (1979–1989). Tureček se kloní k verzi, že Sověti byli do Afghánistánu jako do „pastí“ Američany vlákáni již za prezidenta Cartera s cílem připravit jim „sovětský Vietnam“. Sověti se obávali vlivu USA v Afghánistánu, především rozmístění raket Pershing. Podobně se obávali šíření islamistické ideologie z revolučního Íránu do středoasijských sovětských republik. Tureček kromě toho připomíná méně známou souvislost, že totiž úspěch SSSR při invazi do Československa (1968) povzbudil obsazení Afghánistánu (1979). Naopak následný neúspěch v Afghánistánu odradil sovětské vedení od intervence v Polsku (1981) a dalších středo-evropských zemích. Výsledkem invaze byl totiž odpor proti Sovětům, který však nelze vykládat jako černobílý boj demokracie proti komunistickému autoritářství. V protisovětské koalici podporující afghánské mudžáhidy se totiž sešla nesourodá směsice států: USA, Saúdská

Arábie, Pákistán či Egypt, ale také islamistický Írán a komunistická Čína. Tureček také neotřele srovnává dnešní západní okupaci Afghánistánu s tou starší sovětskou. Saurová revoluce (1978), provedená afghánskými komunisty a poté podpořená sovětskými tanky, totiž vedla ke komunistické modernizaci: pozemkové reformě přerozdělovající půdu, sedmihodinové pracovní době, bezplatnému vzdělání, emancipaci žen a výstavbě infrastruktury. Naopak americká okupace Afgháncům nezajistila ani základní bezpečí.

Sovětská okupace Afghánistánu a mezinárodní podpora mudžáhidům přispěla k destabilizaci Afghánistánu i Pákistánu a ke vzniku mezinárodní sítě radikálů později známých jako al-Kajda. Různé frakce mudžáhidů totiž nebojovaly jen proti SSSR, ale i proti sobě, přičemž soupeřily o podíl na financích, zbraních a munici dodávaných zvenčí. Jestliže podle Turečka dříve působila destabilizačně „válka proti komunismu“, dnes působí v regionu podobně kontraproduktivně „válka proti terorismu“. Opět přitom pozorujeme též mechanismus: ze světa proudí do regionu zbraně, opačným směrem stále více uprchlíků. A spolu s tím se šíří i výbušná ideologie, kterou v horách Afghánistánu zformoval mentor bin Ládina, Abdalláh Júsuf Azzám. Tento „praotec“ džihádistů zpopularizoval ideu džihádu s tím, že je jeden den na cestě džihádu přínosnější než se doma 70 let modlit. A navíc tento boj zasadil do všeislámského kontextu, který má překonat muslimům vnucené západní myšlení uvažující v mantinelech národních států uměle zřízených velmocemi: „Když uvažujeme o islámu, bohužel ho vidíme z národních pozic. Nedaří se nám s našimi vizemi překonávat zeměpisné hranice, které nám narysovali káfirové, nevěřící“ (s. 62).

Afghánský protisovětský džihád navíc nestvořil jen al-Kajdu s Usámou bin Ládinem v čele, ale formoval také Abú Musába Zarkávi, faktického zakladatele Islámského státu v Iráku a Sýrii (ISIS), jenž se nejprve spolu s dalšími „afghánskými Araby“ podílel na bojích vedoucích ke svržení posledního afghánského komunistického prezidenta Nadžibulláha (1992). Tento Jordánek byl až do začátku 90. let bezvýznamným potetovaným kriminálníkem a opilem. Na dráhu radikálního islámu ho

nasměrovalo mučení při policejních výsleších, kdy mu byly strhávány nehty. Podle Turečka dnes funguje podobný mechanismus radikalizace i v souvislosti se zprávami či přímou zkušeností s týráním vězňů v Abú Ghrajbu, Guantánamu a tajných žalářích CIA. Také to přispívá k rekrutování teroristů, přičemž v reakci na tyto „přešlapy“ Západu vznikl fenomén unášení a popravování západních zajatců. Podobně se ale Zarkávi mohl zradikalizovat při sledování běžného zpravodajství z četných míst, kde jsou muslimové obětí okupace či bombardování. Konečně, nespoutaný Jordánek se možná snažil příklonem k přísnému islámu odčinit hříchy mládí. Tureček v této souvislosti cituje Samíhá Battíchi z jordánské bezpečnosti (s. 66): „Býval to násilník a opilec, takže se ho jeho rodina pokusila napravit nasměrováním na náboženské skupiny. Asi to ale zašlo příliš daleko, protože výsledkem byla kombinace toho nejhoršího z obou světů.“ Prokázané je naopak formování radikála v jordánské věznici al-Džafra, kde se po první cestě do Afghánistánu seznámil s dalšími „afghánskými Araby“. Od té doby již nevstupuje jen proti cizí okupaci muslimských zemí, ale obrací se i proti sekulárním blízkovýchodním režimům.

Již v al-Džafra podle Turečka vzniká nerozlučný tandem Muhammada Makdísi a Abú Musába Zarkávi, „mozku“ a „svalu“ budoucí al-Kajdy v Iráku, jež kromě amerických okupantů cílí i na irácké šiity. Proto se ve zlém rozejde s bin Ládinem, volajícím po smírlivějším přístupu, rozdmýchá sektářskou občanskou válku a přetransformuje se do ISIS. Po amnestii u příležitosti nástupu jordánského krále Abdalláha II. se totiž oba zocelení džihádisté vracejí do Afghánistánu a odtud po 11. září 2001 prchají přes Írán před anticipovanou americkou invazí do severovýchodního Iráku, kde spolu s dalšími zahraničními Araby formují skupinu Ansár al-Islám. Ta drží až do americké invaze (2003) malou enklávu, čítající sedm vesnic, ve kterých prosazuje tálibánské manýry a svádí potyčky s kurdskou pešmergou. Skutečná příležitost k expanzi podle Turečka přijde až spolu s okupací Iráku vedenou Američany, která se stává jedním velkým fiaskem. Svobodná irácká armáda, předem zformovaná Američany z dezertérů,

totiž nehraje při svržení Saddáma Husajna žádnou roli, zahraničním armádám tak chybí legitimita. Ani Irácký národní kongres, zaštitěný exulanty kolem Ahmada Čalabí, nemá v zemi podporu. Vrcholem všeho jsou pak Dekrety číslo jedna a dva okupačního správce Paula Bremerera. Ty ze dne na den rozpustí státostranu Baas i armádu. Výsledkem je administrativně-bezpečnostní vakuum a zrod zhrzených a na dlažbu vyhozených nepřátel, ochotných připojit se k různým odbojovým skupinám, včetně té Zarkáviho.

Jakkoliv Tureček šetří explicitně formulovanými teoretickými zobecněními, teorie středního dosahu postupující knihou je teze, že zahraniční vojenské intervence na Blízkém východě generují ještě větší nestabilitu, násilí a terorismus. Tureček například připomíná, že útoky ISIS proti západním cílům přišly až poté, co začala koalice vedená Američany ISIS bombardovat (léto 2014). Útoky a popravy rukojmích tak vykládá jako reakci na letecké útoky, jakkoliv můžeme donekonečna spekulovat o tom, zda by ISIS nezačal časem útočit na Západ i bez bombardování. ISIS si přitom dává záležet, aby byla jeho brutalita v tomto kontextu také chápána. Například přes rodiče uneseného a před kamerami popraveného amerického novináře Jamese Foleyho islamisté v srpnu 2014 na Západ vzkázali (s. 138): „Vy neberete ohled na naše slabé, staré, ženy a děti. Proto my nebudeme brát ohled na ty vaše. Vy a vaši občané za vaše bombardování zaplatíte. První platbou bude krev amerického občana Jamese Foleyho! Bude popraven v přímé reakci na vaše prohřešky vůči nám.“ Podobně se ISIS nechal slyšet i ve věci popravy druhého amerického novináře, Stevena Sotloffa z týdeníků Time (2. 9. 2014): bude zabit, pokud Obama nezastaví nálety na ISIS.

Tureček přitom ukazuje, jak se skrze nekontrolovatelně se šířící a nevyvratitelné fámy stává okupace ze strany nábožensky a kulturně odlišné armády neakceptovatelnou hrozbou v očích místních. Američtí vojáci prý nosí sluneční brýle s rentgenem, takže vidí pod šaty afghánských či iráckých žen. Nebo popijejí pivo na tancích parkujících před mešitami, zadnice si utírají zásadně stránkami z Koránu a dětem rozdávají bonbóny s porno obrázky. Pocit

ohrožení pak může ospravedlňovat teroristické útoky proti okupantům a jejich spojencům. Tureček přitom ve věci vztahu mezi zahraniční intervencí a explozí teroru kromě příkladů z Afghánistánu či Iráku cituje Baracka Obamu (18. 3. 2015): „ISIS je přímou odnoží al-Kajdy v Iráku, která vzešla z naší invaze. Jde o příklad nezamýšlených důsledků.“ A jako obdivovatel českého arabisty a milovníka beduinů Aloise Musila připomíná, že tento cestovatel o vztahu okupace a násilí napsal prakticky totéž již roku 1923 (s. 102): „Pro Orientálce není láska k vlasti podmíněna politickou svobodou. Hájí svou vlast proti cizímu útoku urputně a vytrvale, třebaže nemá ani pojmu o svobodě politické.“

Tureček vysvětluje, že ISIS své brutální akty ospravedlňuje tím, že nepříteli alias okupantovi důsledně oplácí stejnou mincí, což má být v souladu s koránským veršem: „Jestliže trestáte, tedy trestejte podobným způsobem, jako jste byli trestáni. Však jste-li trpělivosti schopni, tedy to lepší je pro trpělivé“ (Korán 16: 126). Proto byl sestřelený a zajatý jordánský pilot Muáz Kasásb roku 2015 upálen, protože v plamenech jeho bomb umírali oběti náletů. Proto byli mnozí zajatci před kamerami rozježděni pásy tanků, protože v boji dělali totéž svým nepřátelům. Avšak kromě snahy pomstít se a zastrašit nepřítele lze brutalitu v boji i při zacházení se zajatci podle Turečka chápat také jako racionálně kalkulované získávání bezplatné publicity a lákání nových rekrutů do řad ISIS. A vypjatá brutalita může být koneckonců funkční i při snaze zlikvidovat místní konkurenci, zastrašit obyvatelstvo a chopit se moci v rozvrácené zemi: každá nová skupina aspirující na politickou dominanci musí být brutálnější než skupiny předchozí, jinak nemá šanci. Za zdánlivě iracionálními a nevysvětlitelnými teroristickými útoky proti Západu a jeho místním spojencům se tak v Turečkově podání skrývá jistá logika a racionalita. A stejně racionální jako ISIS se zdá být většina jeho bojovníků, jejichž psychologický profil se podle světového experta na terorismus Adama Dolníka příliš neliší od typu lidí pracujících u policie či armády (s. 148): „Za padesát let výzkumu v oblasti terorismu jsme nenašli jediný psychopatologický rys, který by teroristé měli společný. Teroristické organizace podobně

jako armády odmítají do svých řad vpustit zcela nepředvídatelné jedince. Naopak se při náboru snaží rekrutovat lidi, kteří budou poslušní a budou plnit úkoly. Samozřejmě i mezi teroristy najdeme psychopaty, jako byli třeba Abú Musáb Zarkáví nebo džihádista John. Jde ale o výjimky a nemáme jediný důkaz o tom, že mezi nimi je větší procento psychopatů než v normální společnosti.“

Druhým teoretickým zobecněním je v knize diskutovaný vztah mezi autoritářstvím a výskytem politického násilí ze strany opozice. Jestliže revolucionáře během arabského jara pohánělo heslo *al-hurríja, al-adála, al-karáma* (svoboda, spravedlnost, důstojnost), revoluce nakonec nebyly nikde s výjimkou Tuniska úspěšné. Napříč regionem se namísto demokracie prosadily kontrarevoluční síly vyzývající autoritářskou vládu pevné ruky. Opozičně smýšlející lidé požadující politickou změnu se proto přiklonili k teroristické taktice v podání al-Kajdy a ISIS. Jak Turečkovi v rozsáhlém rozhovoru v roce 2016 sdělil profesor prestižní London School of Economics Fahwáz Gerges (s. 124): „Tyto militantní skupiny mohou vcelku logicky tvrdit, že pokojná cesta prostě k ničemu nevede. Dokonce mohou říkat stoupencům Muslimského bratrstva v Egyptě: ‚Tak vy jste věřili v demokracii a ve volby? Tak se podívejte, jak jste skončili – ve věznicích a mučírnicích. Takže se přidejte k nám – jediná možná cesta změny je se zbraní v ruce.‘“ Tureček však ukazuje na problematický směr kauzality ve vztahu mezi autoritářstvím a terorismem. Jestliže se opozice může přiklonit k radikalismu pod dojmem režimních represí, režimy naopak mohou sahat k represím pod dojmem rostoucího radikalismu opozice. Opozice může nabýt dojmu, že jiný než násilný odpor nemá smysl, režimy naopak začnou nahlížet veškerou opozici optikou „teroristů“ používajících lacinou kouřovou clonu slovníku boje za svobodu a demokracii. Obě soupeřící strany tak násilím strany druhé racionalizují a ospravedlňují své vlastní násilí.

Turečkova kniha končí rozsáhlým rozbohem uprchlické krize, pro kterou jsou předchozí části knihy vysvětlujícím historickým kontextem. Tureček připomíná, že uprchlickou krizi odstartovala syrská občanská válka (2011). Uprchlíctví

následně rychle akcelerovalo nástupem ISIS v sousedním Iráku (2014) a tím, že se v nastalém zmatku na vlnu válečných uprchlíků začali nabalovat ekonomičtí migranti z Afriky, Pákistánu, Íránu či Bangladéše. Západní státy nebyly expertně připraveny na situaci, kdy Maročané ve snaze zvýšit své šance na azyl tvrdili, že jsou Syřané, Iránci se zase díky jazykové spřízněnosti vydávali za Afghánce a muslimové se stylizovali do křesťanských konvertitů čelících doma pronásledování. Syřané mezitím za naprostého nezájmu Západu hledali bezpečí v okolních zemích (Turecko, Libanon, Jordánsko, Egypt, severní Irák). Do Evropy začali masově odcházet až poté, co se humanitární pomoc poskytovaná Západem ukázala jako nedostatečná. A navíc si syrští uprchlíci uvědomili totéž, co si musel přiznat i Západ, Turecko a arabské země: syrský režim nepadne v rádech měsíců, válka naopak může trvat dlouhé roky, a nelze tedy doufat v brzký návrat domů. Nečekanou urputnost syrské občanské války vysvětluje v Turečkově knize izraelský expert Mordechaj Kedar takto (s. 170): „Asad bojuje o přežití – přežití sebe sama jako lidské bytosti, přežití své rodiny, svého klanu, své sekty. Je to boj na život a na smrt, do posledního dechu.“ Kromě toho ale Tureček připomíná, že se občanská válka v Sýrii protahuje především kvůli zasahování světových i regionálních hráčů, kteří mají v konfliktu své favority, jež podporují.

Turečkova kniha je výjimečná z mnoha důvodů. Obtížné a matoucí téma blízkovýchodní nestability podává srozumitelně a navíc díky reportážnímu stylu a rozsáhlé osobní zkušenosti s působením na Blízkém východě i mimořádně citlivě a s citem pro věc. Stejně jako u předchozích Turečkových knih je i zde typická snaha podat vyvážený obrázek, čehož se dosahuje prezentováním perspektiv pokud možno všech relevantních aktérů (a naopak upozadováním názorů autora samotného). Tureček tak nedává hlas jen Západu a prozápadním silám. Na stránkách knihy se objevuje také pohled arabský, iránský a především ruský (který se mnohdy ukazuje jako nejvíce přesný a informovaný). S tím souvisí pluralitní výkladová strategie, která uvádí a diskutuje četná a mnohdy protichůdná vysvětlení daných jevů. Nakonec je ponecháno na čtenáři, aby si utvořil vlastní názor. Tureček

dále jako analytik s rozsáhlou novinářskou zkušeností čerpá z nedostupného množství kontaktů z nejrůznějších sfér, tajnými službami počínaje a zástupci blízkovýchodních politických hnutí konče. Konečně, přidanou hodnotou knihy může být i důsledné hledání „české stopy“ při výkladu blízkovýchodní nestability. Celkově tak Tureček předkládá v pořadí již čtvrtou knihu zabývající se Blízkým východem, přičemž se mu daří důstojně udržet vysokou latku, kterou si před lety nastavil ve své prvotině *Světla a stíny islámu*.

Karel Černý

DOI: 10.14712/23363525.2017.46

Charles Gati (ed.): *Zbig. Strategie a státnické umění Zbigniewa Brzezinského*. Brno: CERAC Publishing, 2016, 312 s.

Zbigniew „Zbig“ Brzezinski bezpochyby patří mezi nejvlivnější americké zahraničněpolitické experty, myslítele a zároveň i aktéry mezinárodních vztahů druhé poloviny dvacátého a začátku jednadvacátého století, ať už v tom či onom období působil v roli akademika, pedagoga, politika či komentátora. Avšak zatímco kupříkladu o Henrym Kissingerovi, mimochodem Brzezinského souputníkovi z Harvardu, byla napsána více než desítka knih, rodákovi z polské Varšavy taková pozornost překvapivě věnována nebyla. Za zmínku snad stojí jenom kniha polského novináře a ekonoma Andrzeje Lubowského *Zbig: The Man Who Cracked the Kremlin*, jež byla z polštiny do angličtiny přeložena v roce 2013. Tuto těžko pochopitelnou mezeru nejen v akademickém prostoru se pokusil v témže roce zacelit odborník na mezinárodní vztahy z Univerzity Johna Hopkinse Charles Gati, pod jehož bedlivým dohledem vznikl soubor esejů věnovaný právě jedné z klíčových postav americké zahraniční politiky. Nakonec se Gatiho sborník textů, jenž nepředstavuje pouze nekritický chvalo zpěv, dočkal i českého překladu.

Jednotlivé eseje, sepsané v první řadě akademiky, experty na problematiku mezinárodních vztahů a bývalými i současnými diplomaty, se

zaměřují především na Brzezinského akademickou a politicko-úřednickou kariéru. Mapují jeho profesní dráhu od chvíle, kdy začal působit jako sovětolog na Harvardu a Kolumbijské univerzitě, analyzují bouřlivá léta v Bílém domě, kdy Zbig sloužil jako poradce pro národní bezpečnost v administrativě prezidenta Cartera, rozebírají Brzezinského postoje k řešení arabsko-izraelského konfliktu, americko-čínským vztahům, rozpadu Sovětského svazu nebo válečným tažením proti Husajnovu Iráku. Těž se, byť spíše poskrovnu, probírají jeho publikační činnosti od prací věnovaných totalitarismu přes studie o Sovětském svazu až k publikacím a článkům o uspořádání světa po konci tzv. studené války. Nechybí ani rozmluva se samotným Brzezinským, kterou lze nazírat jako stručný pokus o kritické sebehodnocení dnes již osmaosmdesátiletého veterána zahraničněpolitické scény.

Knihla se primárně zabývá Brzezinského kariérou od okamžiku, kdy jako mladý, nadějný a ambiciózní akademik nastoupil v roce 1950 do doktorského studijního programu na Harvardu poté, co na McGillově univerzitě v kanadském Montrealu obhájil diplomovou práci o národnostní politice Sovětského svazu s názvem *Rusko-sovětský nacionalismus* (1950). Sebevědomý mladík si mohl jen těžko vybrat inspirativnější prostředí, vždyť na katedře politologie se v padesátých letech vyjímal jména jako Henry Kissinger, Samuel Huntington či Stanley Hoffman. *De facto* od počátku akademické kariéry se profiloval jako sovětolog, k čemuž přispěla i spolupráce s uznávaným politologem Carlem Joachimem Friedrichem, Brzezinského školitelem na Harvardu, na modelu totalitarismu. Společně publikovali monografii *Totalitární diktatura a autokracie* (1956), v níž podrobněji rozpracovali projekt komparativní analýzy nacistických a komunistických režimů, načrtnutý Friedrichem už o dvě dekády dříve. Totalitarismus byl dle autorů oceňované studie syndromem moderní doby, což korespondovalo s perspektivou Hannah Arendtové (autorky průlomového díla *Původ totalitarismu* z roku 1951 a osobní přítelkyně Friedricha) a frankfurtské školy, přičemž jednotlivé varianty v Německu, Itálii a Sovětském svazu měly vykazovat v podstatě totožné rysy. Autoři v knize, s odkazem na

Friedrichovu esej ze sympozia o totalitarismu konaném v roce 1953, mimo jiné identifikovali šestici bazálních charakteristických znaků totalitárních společností: (1) oficiální ideologie, (2) jediná masová politická strana, (3) monopol na kontrolu prostředků ozbrojené moci, (4) prakticky úplná kontrola prostředků masové komunikace, (5) systém fyzické i psychologické kontroly společnosti prostřednictvím policie využívající teroristické metody, (6) centrální řízení a kontrola ekonomiky. Koncept si sice vysloužil neúprosnou kritiku z mnoha stran a Brzezinski jej později i s ohledem na proměny sovětského systému po Stalinově smrti opustil, leč ani dnes nikdo nepochybuje o tom, že představoval důležitý dílek ve skládance vědeckého poznání.

Sovětský svaz přirozeně zůstával i nadále v centru Brzezinského zájmu. Dopodrobna studoval ruské dějiny, ideologii marxismu-leninismu, politický systém, instituce, zahraničněpolitické doktríny, sovětský expansionismus a pečlivě analyzoval velmocenské soupeření se Spojenými státy i výzvy, jež komunistický blok stavěl před západní demokracie. Vzhledem k polskému původu zřejmě nikoho nepřekvapí, že byl k Sovětskému svazu, ruské tradici autokracie i ke komunistické ideologii jako celku krajně kritický, mnohdy otevřeně nepřátelský a k sovětským zahraničněpolitickým záměrům trvale podezřívavý. Bylo by však chybou vnímat Brzezinského polské (a katolické) kořeny, jak tomu v některých případech při přílišném zjednodušování bývá, jako jediný činitel formující jeho světonázor, obzvláště pak nekompromisní přístup a morálně motivovaný odpor k sovětskému systému, i když tento národnostní „background“ nepochybně sehrál zásadní roli.

Pozoruhodný je také Brzezinského přerod z etablovaného akademického intelektuála ve washingtonského стратега, který vcelku věrně reprezentuje nejen typickou americkou story o neomezených možnostech a vysoké sociální mobilitě, ale rovněž tehdejší proměnu oblasti zahraničněpolitického rozhodování. Jak zcela správně poukazuje francouzský politolog Justin Vaïsse v úvodní kapitole „Zbig, Henry a nová zahraničněpolitická elita“, Brzezinski společně s Kissingerem dokázali jako první využít

několika klíčových poválečných trendů, díky nimž pronikli – i přes svůj evropský původ – do vrcholných zahraničněpolitických pozic, dříve pevně vyhrazených pro význačné osobnosti finančního a právního světa s prominentním původem v bílé anglosaské protestantské elitě (White Anglo-Saxon Protestant alias WASP). Oba se nakonec vypracovali až na pozice poradců pro národní bezpečnost (Kissinger později i na post ministra zahraničí v Nixonově/For-dově administrativě), tedy stratégů významně ovlivňujících podobu americké zahraniční politiky, ač o vliv museli tvrdě zápolit s ministry zahraničí, kteří reprezentovali ony staré pořádky a hodnoty dřívější elitní kliky. Shodou okolností se v obou případech jednalo o mocenské soupeření se dvěma prominentními newyorskými právníky – Williamem Rogersem v Kissingerově a Cyrusem Vancem v Brzezinského případě. Sám Zbig působil na pozici poradce pro otázky národní bezpečnosti v letech 1977 až 1981, tedy po celé funkční období demokratického prezidenta Jimmyho Cartera, a výrazně se podepsal například pod normalizaci americko-čínských vztahů, uzavření americko-sovětské bilaterální smlouvy SALT II o omezení strategických zbraní nebo průlomová egyptsko-izraelská jednání v Camp Davidu. Taktéž čelil vojenské invazi Sovětů do Afghánistánu či krizi s rukojmími v Íránu, jež fakticky zhatila jakékoli šance na Carterovo znovuzvolení ve volbách roku 1980.

Není bez zajímavosti, že Zbig patří k málu zahraničněpolitických expertů, kteří otevřeně zpochybňovali obě americká válečná dobrodružství v oblasti Perského zálivu (1991), respektive v Iráku (2003). Již před vpádem vojsk Saddáma Husajna do Kuvajtu v srpnu 1990 veřejně vystupoval proti případnému netaktickému použití síly. Na základě širších strategických úvah varoval před unáhleným „prorážením cesty“ v rámci irácké kampaně, neboť Spojeným státům mělo hrozit nebezpečí, že zabřednou do převážně americké války proti arabským státům. S obavami hovořil už tehdy o případné destabilizaci blízkovýchodního regionu v případě, kdy bude Husajnuv režim odstraněn bez propracovaného plánu na obnovu, stabilizaci a konsolidaci země. Opakovaně odkazoval i k nutnosti mírového řešení vleklého arabsko-izraelského konfliktu,

což mělo dle jeho soudu výrazně přispět k naplnění amerických bezpečnostních zájmů. Brzezinského predikce z počátku devadesátých let byla sice v určitých (hlavně vojenských) aspektech nepřesná, poněvadž značně podcenil sílu americké armády a absolutně nedokázal odhadnout šířku vojenské koalice, která se v rámci operace Pouštní bouře velmi rychle vypořádala s iráckými agresory (ač Husajn zůstal u moci), ale apel na vyvinutí komplexnější politické strategie nutné k řešení složitých problémů širšího Blízkého východu byl, jak se ukázalo o pár let později, naprosto namístě.

Vcelku logicky se proto na začátku nového tisíciletí vymezil i proti unilaterálně vedené americké invazi do Iráku. Zhruba rok po útocích z 11. září 2001, když začaly plány administrativy George Bushe ml. nabírat konkrétní podobu a souvislost mezi Husajnovým režimem a atentátníky z al-Káidy slábla, se Brzezinski opět ocitl v táboře hlasitých kritiků americké zahraničněpolitické koncepce. Přitom studenovělečný jestřáb, jak bývá často Brzezinski popisován, se v minulosti nebránil užití síly ani vojenské přítomnosti amerických jednotek v oblasti Perského zálivu. Byla to koneckonců Carterova administrativa, jež v roce 1980 iniciovala vznik Sil rychlého nasazení (Rapid Deployment Joint Task Force), jejichž reorganizací o tři roky později vzniklo tzv. Velitelství střed (United States Central Command), tedy základní pilíř pro rozšiřování americké působnosti v regionu Blízkého východu. Leč jak připomíná v jedné z kapitol Francis Fukuyama, Brzezinski nikdy nepodleh apokalyptickým scénářům globálního konfliktu s „islámofašisty“, který se po tragických útocích v New Yorku a Washingtonu snažila účelově vykreslovat část americké pravice.

Kritickými komentáři nešetřil Zbig ani v posledních letech. Ačkoliv v prezidentských volbách veřejně podporoval Baracka Obamu, na němž oceňoval přehled o proměnách mezinárodní arény a detailní povědomí o narůstající komplexnosti a složitosti globální situace, postupem času mu začal čím dál intenzivněji vyčítat selhání „strategického odhodlání“, případně „strategické vize“. Jak uvádí v rozhovoru s Gatim v poslední kapitole celé knihy: „V rozhodující chvíli [Obama] vyměkl a nedokázal si stát za svým.“ A pro

Brzezinského, ať už měl pravdu, či se mýlil, byla povětšinou typická konzistentnost a integrita postojů, což z knihy zřetelně vyplývá. Tato sbírka esejů pak poslouží zejména jako obecný úvod do profesního života, názorového naladění a díla Zbigniewa Brzezinského, ale rozhodně nemá ambici dopodrobna pokrýt Brzezinského akademickou a publikační činnost, když zvláště tituly vydané po roce 1990 by dozajista měly být podrobeny hlubšímu rozboru a kritické reflexi. Současně nelze přehlédnout kvalitativní rozdíly mezi jednotlivými esey a čas od času zbytečné omílání již vyřčeného (např. opakující se výčty diplomatických úspěchů). Obecně vzato, Gatiho publikace by měla být vnímána jako první malý krůček směrem k podrobné intelektuální biografii, kterou si osobnost Brzezinského formátu bezesporu zaslouží.

Jaroslav Mrázek

DOI: 10.14712/23363525.2017.47

Gary Goertz – James Mahoney: *A Tale of Two Cultures. Qualitative and Quantitative Research in the Social Sciences*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2012, 238 s.

Již v úvodu může být předesláno, že čtenář se zájmem o problematiku metodologie může předkládanou publikaci jen uvítat. Jednak rozšiřuje v české vědě sporadicky diskutovanou oblast vzájemných vztahů a specifík kvalitativní a kvantitativní metodologie¹ a jednak ukazuje jiný analyticko-komparativní pohled na komplementaritu těchto přístupů, vycházející z řešení kauzality procesů. Autoři Gary Goertz a James Mahoney patří k předním metodologům a toto systematicky pojednané zpracování bezesporu náročného tématu, prezentované na politicko-sociálních studiích, jen dokládá jejich erudovanost.

¹ Zmíňme alespoň publikace Ivany Loučkové: *Integrovaný přístup v sociálně vědním výzkumu*. Praha: SLON, 2010; Františka Ochrany: *Metodologie sociálních věd*. Praha: Karolinum, 2013; a samozřejmě jednu z řady metodologických učebnic Jana Hendla: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005.

V úvodní části autoři prezentují své cíle, záměry a přístupy. Podle nich by měla být publikace významná ve dvou aspektech: (1) má zpochybnit vzájemně sebestřednou pozici obou metodologií; (2) má přispět k jejich dialogu, který autoři vidí jako efektivní a přínosný pro komplexní, tedy smíšený design výzkumu (s. 2). V takto načrtnuté perspektivě je důležité porozumění „té druhé“ kultuře, jejím normám a praktikám, to znamená uvědomění si distinkcí v kladení výzkumných otázek a ve stanovení cílů, potažmo uvědomění si rozdílných pozic obou metodologických paradigmat. Sami autoři přirovnávají svůj pohled ke kontaktu mezi dvěma kulturami, jež představují dva soubory specifických hodnot, norem, způsobu myšlení a praktik. Na vnitřní heterogenitu každé metodologie pak nahlíží jako na „subkultury“, tedy např. frekvenční statistická škola versus Bayesiánský přístup v „kvantitativní kultuře“, interpretativní přístup versus kauzální vyvozování v „kvalitativní kultuře“ (s. 1–4).

Jak bylo naznačeno, jejich postup je založený na myšlence popsat a porovnat explicitní a implicitní praktiky obou metodologií na základě kauzálního vyvozování (tedy ponechávají stranou interpretativní subkulturu, s. 4–5). Avšak zatímco je kauzalita v kvantitativní kultuře explicitně vyjadřovaná, v té kvalitativní se naopak jedná o implicitní logické postupy. Aby bylo možné obě metodologie analogicky komparovat (nikoliv však hodnotit!), volí autoři jako sjednocující bázi matematiku, respektive popis kauzálních mechanismů pomocí formálního jazyka logiky. Ačkoliv je pak sdílený matematický základ formulován v kvantitativní metodologii skrze (explicitně vyjadřovanou) statistiku a pravděpodobnost a ve kvalitativní kultuře skrze (doposud implicitní, a proto jen tušenou) teorii logiky a množin (*logic and set theory*) (s. 2), oba metodologické směry jsou postaveny na stejnou rovinu, tj. ani jeden z nich nedisponuje váženějšími kritérii pro srovnání. Teorie logiky a množin však není příliš obvyklým prostředkem vyjadřování v kvalitativním výzkumu (s. 17). Po úvodní části proto následuje kapitola *Mathematical Prelude: A Selective Introduction to Logic and Set Theory for Social Scientists*, ve které autoři poskytují alespoň základní orientaci

v matematice, respektive logice, potřebnou pro porozumění jejich postupům – na kolik je tento krok dostačující, záleží už pak na dispozicích čtenáře. Analytický základ veškerých technik a přístupů, s kterými Goertz a Mahoney pracují, spočívá v analýze *within-case* a analýze *cross-case*. Analýza *within-case* se provádí v kvalitativním výzkumu a jedná se o analýzu jednotlivých případů, naopak analýza *cross-case*,² která je příznačná pro statistickou kulturu, je zaměřená na výzkum populací jako souboru případů (s. 10–11).

Atribut, který obě metodologie navzdory principiální diferenciaci ve výzkumném designu nebo analýze dat sdílejí, je logicky popsán systematický způsob inference (vyvozování). Právě tento předpoklad je zřetelně argumentován ve čtyřech ústředních částech knihy (*I. Causal models, II. Within-case analysis, III. Concept and measurement, IV. Research design and generalization*), přičemž však, jak autoři předesílají, z důvodu absence jasného rámce kauzálního vyvozování budou hlavní prostor věnovat právě kvalitativním postupům kauzálního vyvozování, aniž by však právě této výzkumné tradici přisuzovali větší význam (s. 3). V jednotlivých kapitolách jsou postupně osvětlována specifika přístupů, metodologické rozdíly, nebo naopak shody, slabiny, nebo naopak silné stránky, které jsou v závěru knihy (kap. 17) užitečně shrnuty do pěti dichotomizujících linií. Právě díky této rekapitulaci vynikne záměr autorů, tedy zdůraznění specifik a zároveň komplementarity kvalitativní a kvantitativní metodologie, a proto stojí za to se právě touto optikou s obsahem knihy seznámit.

První dichotomizací je studium „jednotlivých případů“ (*individual cases*), které je obecně doménou kvalitativního paradigmatu a spočívá v hledání příčin pozorovaných jevů. V analytickém přístupu *within-case* se pro zjištění příčinných mechanismů užívá několik technik, které pracují s proměnnými jako prvky kauzálnosti, tedy bez ohledu na jejich hodnoty, jako je tomu v kvantitativní metodologii. Provádí se

² Z důvodu neexistence ustálených ekvivalentů anglických termínů v češtině je v příspěvku užívána původní terminologie.

tzv. technika sledování procesů (*process tracing*, s. 100–114), jež má ukázat kauzální vliv nezávislé proměnné na závisle proměnnou, dalším nástrojem je model teorie množin, kdy se pracuje buď s jednotlivými příčinami jako nutnými podmínkami a/nebo se pátrá po mechanismu kombinací dostačujících podmínek (s. 109). Pro posouzení příčinnosti určitého faktoru se může použít kontrafaktuální analýza (*counterfactual analysis*) (s. 115–124), což znamená imaginaci možných alternativ daného případu (s. 116) jako „*rerun of history*“ (s. 122). Tyto techniky se naopak neužívají v kvantitativním přístupu, avšak aplikace sledování procesů a kontrafaktuální analýza se mohou uplatnit při ověření platnosti hypotéz pomocí jednotlivých případů nebo při interpretaci statistického odhadu či generalizaci kauzálních účinků (s. 106, 122).

Druhým dichotomizujícím atributem je přístup ke „kauzalitě“ a vypracování „kauzálních modelů“ (*causality and causal models*), které autoři vystihují pomocí dvou způsobů tázání: buď je to otázka po příčinách důsledků (*causes-of-effects*), uplatňovaná v kvalitativním výzkumu, anebo je to otázka po důsledcích příčin (*effects-of-causes*), na nichž stojí kvantitativní přístup (s. 41–50). Jednoduše řečeno jde o to, že se v kvalitativním výzkumu hledá pro konkrétní jev mechanismus příčin a stanovení kauzality pak celkově vychází z INUS podmínek, tedy z definování podmínek nepostačujících, ale nutných pro kombinaci podmínek, kdy tato kombinace není naopak nutná, ale je postačující pro realizaci důsledku (s. 24–25). Kvantitativní přístup naproti tomu ověřuje průměrný vliv stanovené nezávisle proměnné a závisle proměnné (*average treatments effects*). Kauzální modelování (s. 51–63) se pak provádí v kvalitativní tradici pomocí již zmíněné teorie množin nebo principů ekvifinality. V modelech teorie množin operují kauzální faktory jako „balíčky“ kombinací INUS podmínek, které působí jako dostačující pro výsledek, a ekvifinalita zase vychází z předpokladu, že k jednomu výsledku je možné dojít několika způsoby (*paths*) (s. 58–60), k ověření se pak použije kontrafaktuální analýza. Naopak v kvantitativní metodologii se pracuje na základě principů linearity a nikoliv pomocí agregace proměnných jako v kvalitativním přístupu

a hypoteticky předpokládaný efekt proměnných se ověřuje statistickými testy.

V souvislosti s problematikou kauzality je třeba upozornit na kapitulu *Hume's Two Definitions of Cause*, v níž autoři interpretují odlišnost obou metodologií v kontextu dvouvýznamové definice o příčině a důsledku D. Huma (s. 75). První část definice představuje tzv. konstantní konjunkci kauzality, kdy jde jednoduše řečeno o formuli „pokud je A, pak je B“, přičemž A je dostačující podmínkou a soudě podle toho existuje mnoho příčin jedné události. Druhou, tzv. kontrafaktuální část definice autoři vztahují ke kontrafaktuální teorii kauzality D. Lewise (s. 75–76) a jedná se o formuli „když nebude A, nebude ani B“, kdy A je podmínkou nutnou, neboť pokud je absence příčiny, je i absence důsledku, a tedy nepřipouští se více příčin jevu. První část definice by měla odpovídat pojetí kauzality v kvantitativním výzkumu a kontrafaktuální část kvalitativnímu pojetí, avšak podle autorů takové striktní vyhranění neplatí a spíše v kvantitativním přístupu obě části definice fúzí do jedné a v kvalitativní metodologii koexistují vedle sebe (s. 81).

Třetí dichotomizace se týká „povahy výzkumného předmětu“, tedy zda se pracuje s populacemi, nebo malými počty případů, a spolu s tím je řešena také otázka generalizace. V kvalitativním přístupu probíhá generalizace (s. 192–204) tak, že se hledá optimální vysvětlení výsledku, včetně identifikací nutných faktorů v jednotlivých případech, a tedy je možná pouze omezená generalizace. Naopak silné generalizace se dosáhne v kvantitativním výzkumu pomocí průměrného účinku pro specifikované proměnné, i když se může použít kauzální mechanismus konkrétního případu pro reprezentaci populace.

Čtvrtá dichotomizační linie se týká způsobu „měření, přístupu k chybě a kódování“. Rozdílly ve způsobu měření už v podstatě vyplývají z faktu, že jedna metodologická kultura používá čísla a druhá slova. V kvalitativním výzkumu se v této souvislosti pracuje s významem a konceptem, to znamená použití sémantického přístupu a identifikace vnitřních atributů potřebných pro vytvoření kauzálního modelu (s. 127–128). Naopak v kvantitativním výzkumu se badatelé primárně soustředí na měření latentních

proměnných a snaží se identifikovat správné indikátory, které s těmito latentními proměnnými korelují (s. 127–128). V rámci problematiky měření autoři upozorňují na nepřesné užívání termínů „indikátor“ a „proměnná“, které totiž mohou nabývat odlišných sémantických obsahů v jedné či druhé kultuře. V kvantitativním výzkumu se standardně užívá termín proměnná jako latentní konstrukt teoretického zájmu a indikátor referuje k numerickým datům pro měření latentního konstruktů (s. 140). V jazyce kvalitativní metodologie se oba termíny užívají nejednotně a podle autorů neadekvátně, a proto paralelně místo nich doporučují rozlišovat „koncepty“ a „data“. Konceptem míní kategorii členství jednotlivých případů, a to v jejich různých mírách členství, jako data pak definují kvalitativní a kvantitativní informace, které jsou užity pro vyhodnocení míry členství případů (s. 141). Vztah mezi koncepty a daty je sémantický (jak jsou užita data pro vyjádření významu), naopak vztah mezi proměnnou a indikátorem je dán měřením proměnných. Dalším specifíkem této dichotomizační linie je přístup k chybě. Pro kvalitativní výzkumníky jsou relevantním důkazem případy s extrémní hodnotou (tj. ideální případy), které buď korespondují s definicí kauzálního vztahu, nebo ne. Naopak kvantitativně zaměřený badatel se vyhýbá extrémním hodnotám a relevantní jsou pro něho případy s průměrnou hodnotou. Třetím specifíkem je kódování, pro něž se v kvalitativní kultuře užívá analýza fúze množin (*fuzzy-set analysis*), řešící převod vztahu konceptu a dat na jazykové termíny. Jinak řečeno se zjišťuje, do jaké míry jsou data „členové“ kategorií odpovídající vzhledem k nastaveným kategoriím, tedy badatel se např. táže v konceptu „vysoký“ po podmínkách členství jednoho muže v souboru vysokých mužů. V kvantitativním výzkumu se naopak užívají data v lineárním vztahu (na rozdíl od kvalitativního), takže výzkumník bude vzhledem k proměnným pátrat po „skóre daného muže“ v proměnné „úroveň vysokosti“ (s. 142).

Posledním atributem dichotomizace je charakter kauzálního vyvozování založeného buď na „asymetrii“ v kvalitativní metodologii, nebo na „symetrii“ v kvantitativní metodologii. V kvalitativní metodologii se předpokládá, že koncept

a jeho opozice nejsou symetrické a mohou vyžadovat různé definice měření. Zakládá se tak asymetrický pohled na kontrafakta (např. „demokracie“ versus „autoritářství“), v nichž změna v jednom směru nemusí být souměrná se změnou v jiném směru, např. tedy jedna sémantická transformace se týká ekonomického vývoje a jiná zaostalosti (s. 171). Kvantitativní badatelé uplatňují symetrické kauzální argumentace, kdy stejné proměnné vysvětlují přítomnost nebo naopak absenci výsledku. Např. koncepty „vývoj“ versus „zaostalost“ (tamtéž) budou v kvantitativním přístupu nahlíženy jako symetricky převrácené hodnoty, tj. „vývoj“ je opačnou hodnotou k „zaostalosti“, přičemž měření probíhá pomocí stejných dat pro oba koncepty.

Celkově lze tuto publikaci označit za obhaceni problematiky metodologie bez ohledu na kvalitativní nebo kvantitativní preferenci badatele. Přínos knihy zde již byl naznačen, tedy že jde o netradiční systematicky a konzistentně pojatou komparaci obou kultur z pohledu kauzality, což umožňuje akcentovat jak jejich odlišnosti či specifika, tak současně tím podtrhnout komplementaritu obou přístupů. Autorům šlo o vzájemné porozumění specifickým a zároveň analogiím obou subkultur a to se jim zdařilo. Vedle toho je však třeba zdůraznit ještě jeden aspekt, a to je dekonstrukce implicitní logiky kauzálního vyvozování v kvalitativním výzkumu na matematickém základu. Právě tento přístup totiž ukazuje jednak nové systematické uchopení kvalitativní metodologie a jednak ji činí více čitelnou pro kvantitativně zaměřené vědce, neboť principy vyplývání jsou popsány pomocí jasných symbolů a formulí.

Na druhé straně se však čtenář v průběhu čtení textu musí vypořádat s tematickou mozaikovitostí jednotlivých částí a kapitol. To sice umožňuje číst publikaci selektivně (s. 13), ale je otázkou, zda to zbytečně neoslabuje konzistenci textu, a poněkud se tím opomíjí, že čtenář neznalý problematiky potřebuje jasné přemostění mezi tématy.

Autoři vidí hlavní význam dialogu mezi oběma metodologiemi především pro účely designování smíšených výzkumů (s. 222–226). Ovšem publikace může více přiblížit kauzální postupy kvalitativní metodologie i v sociologii,

a to např. při sledování procesů fungování institucí nebo procesů rozhodování ve studiu organizací. Ovšem v této souvislosti je třeba uvést jednu nesmělou pochybnost, že problémem může být motivace kvalitativních metodologů takovou publikaci nejen přečíst, ale naučit se chápat či nahlížet kvalitativní metodologii právě jazykem

matematických vzorců a symbolů, potažmo takto metodologicky přemýšlet. Na druhé straně však může být právě takovýto text podnětem, jak si tuto praxi začít osvojovat.

Eva Šerá

DOI: 10.14712/23363525.2017.48